

Munib Maglajlić:

Sredina i vrijeme nastanka sevdalinke:

U “Od zbilja do pjesme”, “Glas”, Banja Luka, 1983

Okolnosti pod kojima je nastala ljubavna pjema poznata pod nazivom sevdalinka ostvarile su se prodorom istočnjačke islamske kulture na Slavenski Jug, prodorom čiju je trajnost omogućio onaj dio stanovništva srednjovjekovne Bosne koji je prihvatio islam.

Svekoliki život bosanskohercegovačkih gradskih sredina, nastalih po osmanskim osvajanjima na Balkanu, doveo je do stvaranja sevdalinke. Postavši važnom graničnom pokrajinom velikog Osmanskog Carstva, Bosna je baštinila raznolike oblike istočnjačke kulture življenja, što je postalo osobito vidljivo u načinu podizanja gradova, koju su – u skladu sa istočnjačkim kultom vode i zelenila – počeli nicati na pitomijim i za život ugodnijim prostorima, za razliku od srednjovjekovnih utvrđenih gradina što su, u svrhu lakše odbrane, zidane na nepristupačnim i teško osvojivim mjestima. Ljepota i živopisnost bosanskih i hercegovačkih gradova – o čemu su ostavili brojna svjedočanstva putopisci koju su u osmanskom razdoblju prošli ovim krajevima – obznanjeni su bili i samim imenima nekih od njih: današnje Sarajevo, srednjovjekovna Vrhbosna, rano je prozvano 'bijelo' i 'cvjetno', zasluživši naziv Saraj-Bosna, tj. 'dvorac Bosne', a ljepota mu je uspoređivala sa ljepotom Edrena i Carigrada; živopisni je Prusac dobio ime Akhisar, tj. 'bijeli, utvrđeni grad' itd. Potaknut islamskim vjerskim propisima, u bosanskim je gradovima razvijan kult žive vode pa su obilno građeni vodovodi i česme, bunari i šadrvani, odnosno podizani hamami.

Bogatije kuće imale su vlastite česme a kroz avlije su tekle vode, čineći ovaj ambijent izuzetno privlačnim za boravak i življenje. Naglašenu ljubav za živu vodu pratila je naklonost za zelenilo općenito, za cvijeće osobito, što brojne sevdalinke ubjedljivo posvjedočuju simbolikom cvijeća u bogatoj lepezi značenja.

Stroga izdvojenost žene, koju je zahtijevao islamski moral, odrazila se u muslimanskoj gradskoj sredini i na kulturu stanovanja, koje se dijelom prenijela na cjelokupno gradsko stanovništvo: imućnije kuće imale su odvojene muške i ženske odaje ili čak zasebne zgrade, *selamluke* i *haremluke* te muške i ženske avlije, ograđene visokim zidovima ili tarabama, s ciljem da se ženska lica zaštite od pogleda izvana, ali također i da se sakriju, u posve uskom sloju stanovništva, u djevojačkoj dobi, i od vlastitih rođaka, odraslijih muškaraca. Umjerenija izdvojenost djevojaka, provođena u većem dijelu gradskog stanovništva, vodila je stvaranju posebnog oblika ljubavnog susretanja, *ašikovanja*, postupnog ljubavnog upoznavanja, sa pouzdanom utvrđenim pravilima ljubavnih očitovanja, prema kojima su se prilično određeno znali mjesto, vrijeme i okolnosti pod kojima su se slobodno smjeli sastajati mladići i djevojke; najčešće petkom, poslije podne, ali i drugim danima i u drugo doba dana, na kapiji ili *ašik-pendžeru*, gustim drvenim rešetkama, *mušepcima* prekrivenom prozoru isturenom na sokak. U dane određene za ašikovanje momci su u grupicama šetali sokakom, a djevojke su se nalazile na ašik-pendžeru ili su virile kroz otškrinuta avlijska vrata. Jedan od oblika sporazumijevanja u ovom načinu ljubavnog upoznavanja bila je pjesma, sevdalinka, kojom se sa unutrašnje strane mušebaka, odnosno baštenskog ili avlijskog zida i taraba (ženski glas) odgovaralo na izazov pjesmom sa druge strane (muški glas).

Za muškarca svi su putovi bili slobodni i otvoreni: on je silazio u čaršiju, poslom ili u traženju rasonode, slobodno uživao u miru kafane ili u živosti i šarenilu hana i mehane. Odlazio u trgovinu do Dubrovnika, Venecije, Soluna ili čak do Stambola i susretao putnike koji su iz dalekih krajeva dolazili. Išao na vojnu i još dalje nego što su ga vodili njegovi trgovački interesi – svuda gdje je za sultana trebalo ratovati – ili se otiskivao na dalek i neizvjestan put svetog hodočašća u Meku i Medinu. Izuzetan je dio položaj muškarca iz vrha muslimanske društvene piramide, čiji je život, između dvije vojne, bio sasvim okrenut uživanjima, a glavni su mu sadržaji bili lov, teferiči i razni sastanci sa gozbama, gdje je posebno njegovana sevdalinka, pjesma kojom se moglo dati

oduška i ushićenju životom, i čežnji ljubavnoj, i istočnjački intoniranom osjećanju žali za mladošću, odnosno boli zbog minule ili neuzvraćene ljubavi. Sigurno su već tada postojali profesionalni pjevači sevdalinke, kao što su još i tridesetih godina ovog stoljeća postojali poluprofesionalni pjevači junačke pjesme, koji su svoje zaštitnike nalazili među potomcima bosanskohercegovačkih feudalaca. Običaj držanja profesionalnih pjevača sačuvali su vrlo dugo bosanski feudinci, kao što su sačuvali i običaj lova sa sokolom, čije prizore nalazimo uklesane na stećcima.

Lov sa posebno obučanim sokolom, koji je u Evropi odavno iščezao, zajedno sa feudalnim društvima, u Bosni se, u muslimanskom begovskom sloju, zadržao sve do tridesetih godina XX stoljeća. I kao što je ovaj društveni sloj baštiniio neke oblike kulture življenja prenesene iz bosanskog srednjovjekovnog razdoblja, tako se i sevdalinka nastavila na oblike stiha i lirske modele koji su postojali u usmenoj tradiciji stanovništva Bosne i prije prihvatanja islama.

U metričkom pogledu vrlo raznovrsna – sevdalinka se pojavljuje čak u šest metričkih varijanti – prenijela je u naše doba rijetke oblike stiha: trinaesterac – *Uzeh đugum i maštrafu, podoh na vodu*, jedanaesterac – *Ja kakva je Đulbegova kaduna*, simetrični lirski deseterac – *Djevojka viče s visoka brda*, i nesimetrični 'rjeđi' osmerac – *Ja svu noć ležah, ne zaspah*, dok se najučestaliji stihovi naše narodne pjesme i u sevdalinci najčešće susreću: simetrični osmerac – *Put putuje Latif-aga*, i nesimetrični 'epski' deseterac – *Pošetala Hana Pehlivana*.

Malobrojne pjesme zapamtile su trenutak prodora tekovina istočnjačke islamske kulture u bosansku srednjovjekovnu usmenu tradiciju, u kojoj su još postojali jasni tragovi paganstva. U nekim sevdalinkama moguće je razaznati srednjovjekovni okvir zbivanja ili otkriti ostatke vjerovanja u mitološke sile. Stolačka pjesma *Poljem se vija Hajdar delija* sadrži tipično srednjovjekovne simbole konjanika, perjanice i utvrđenog grada, a čuvena sevdalinka *Dvije su se vode zavadile* čuva tragove vjerovanja u vodena božanstva.

Gradovi koji su bili važna trgovišta, sa ustanovljenim sajmovima u određeno doba godine, koji su u nekim slučajevima istovremeno predstavljali narodno-vjerske svetkovine, sa vrlo šarolikim sastavom prisutnih, i hanovi na raskrsnicama putova, gdje su se susretali putnici, namjernici iz raznih krajeva, bili su mjesta na kojima se ostvarivala vanredno živa razmjena različitih oblika usmene književnosti. Pjevalo se uz čašicu ili bez nje, u putu ili u hanu, nakon napornog putovanja ili uspješno obavljenog trgovačkog posla; pričalo se s ciljem da se skрати zimska noć ili prekrati vrijeme u dugu putu ili u zavijanom hanu, u nemogućnosti da se krene dalje zametenim drumovima ili pređu nabujale vode, koje su odnosile ćuprije. Pjesme o ljepoti djevojaka i žena iz sarajevske, banjalučke, mostarske i drugih sredina, kolale su s kraja na kraj Bosne u vrijeme kada nisu postojali ni željeznica, ni telegraf, ni telefon. Pjesnici sevdalinke u brojnim primjerima opjevali su ljepotu djevojke ili žene, ali ne nepoznate i tajanstvene Gospe – o kojoj su pjevali provansalski trubaduri, brižljivo joj krijući ime – nego posve određene osobe, kojoj iz pjesme saznajemo ne samo ime, nego ponekad i dio grada u kojemu je stanovala.

Skućena strogim zakonima patrijarhalnog morala, žena je bila u neravnopravnom položaju u odnosu na muškarca, i bila je potpuno vezana uz kuću i djecu. Sa nastupom djevojaštva pokrivena *feredžom*, vrstom ženskog pokrivača od crne ili modre čohe, i naročito strogo skrivana do trenutka udaje, žena je u imućnijim slojevima muslimanskog gradskog stanovništva bila sasvim odvojena od muškarca pa se o ljepoti zazvanih ponekad znalo samo prema predaji koja je svoj početak imala u svjedočenju neke druge djevojke ili žene. O ljepoti opjevane tek se slutilo, a nemogućnost da bude viđena činila je skrivenu ljepotu još primamljivijim predmetom pjesnikove mašte. Ali su gizdavost ili ljepota opjevanih mogle biti dostupne pogledu nepoznatih pjesnika, koji su im izricali pohvalu, u slučajevima ako je djevojka potjecala iz društvenog sloja koji nije obavezivao na krajnje strogo skrivanje ženskih lica ili ako je opjevana ljepotica bila porijeklom iz hrišćanske ili kršćanske sredine, u kojima se ženska lica nisu morala skrivati od muških pogleda.

Mnogo je lakše objasniti nastanak sevdalinke čiji su junaci momci koji su se muškom ljepotom ili držanjem izdvajali među svojim vršnjacima. Same skrivene od muških pogleda, djevojke i žene bile su u prilici da osmotre muška lica na sokaku ili atmejdanu, osobito u dane ašikovanja, ili gledajući kroz *peću*, gustu koprenu kojom su žene iz muslimanske sredine pokrivala lica u rijetkim prilikama kada su napuštale kuću.

Zbivanja oko ašikovanja: ljubavne veze koje su bivale prekinute neočekivanim rastancima, udajama i ženidbama koje su izazivale iznenađenje okoline i doživljavale komentar u pjesmi, tj. Bivale pjesmom zabilježene, često su u sevdalinci zapamćena zajedno sa imenima protagonista, ponekad hroničarski vjerno i prodrobno. Zgode nastale na sokacima i česmama, kapidžicima i ašik-pendžerima, ili iznenađujući zapleti i raspleti u ljubavnim zbivanjima, postajale su predmetom pjesama – koje su ujedno bile dio usmene lokalne hronike – i često doživljavale razne preinake tokom usmenog prenošenja.

I ne samo to. Sevdalinka je zapamtila živopisnost bosanskohercegovačkih gradova i kasaba i opjevala njihove znamenite dijelove. Pjesme porijeklom iz Sarajeva pronijele su Bosnom glas o ašikovanju, teferičima i kafanama na Bendbaši, Babića bašči i Ilidži, o plemenitosti vode Mošćanice, o širini ravnog i zelenog Atmejdana, o privlačnom šarenilu Bašćaršije, o dužini Varoši i strmini Bistrika, o ljepoti bašča na Bjelavama i Vratniku, o vidicima sa Trebevića, o sarajevskim česmama i ćuprijama, o živosti i bogatstvu Ćemaluše, o bekrijskom raju Latinluka, Morića hana i Tašlihana, o izobilju bezistanâ, o prostranstvu Dženetića avlije i bujnosti Bakarevića bašče...

I tako redom. Sevdalinka je opjevala Banja Luku i njene ravnine, banjalučke teferiče i plahoviti Vrbas, koji je imao snage da izvali i ponese jablan sa obale, a mašta je pjesnikova stvorila sliku kujundžije, od kojeg djevojka traži da joj skuje dragoga iz snova. Mostar, njegovu smaragdu Neretvu i Karađozbegovu džamiju sa griješnim mujezinima, koji zaboravljaju na boga opčinjeni ljepotom; prostranstvo mahale Cernice i širinu obeharalih đul-bašči sa šahin Mevlom ljepojkom, koja odvlači pažnju mujezinima na munari. Tuzlu, njenu zelenu meraju sa džerimdžijom Mujom, i đugumdžiju Alju, koji kuca đugum, misleći na onu koja će sa Jale vodu u njemu nositi. Livno sa dvorima Firdus-kapetana i gizdavom Hanom Pehlivana. Travnik, zapaljen okom djevojačkim, i livadu pokraj Lašve sa lijepom sekam Atlagića. Gradišku na Savi sa njenim pehlivanima, čiju igru na tenefu, među ostalim, zadržana daha promatraju unuke Cerić-kapetana i 'prelijepa' Borića Begzada. I dalje, sevdalinkom su opjevani: Maglaj, Doboj, Prijedor, Gradačac, Tešanj, Prusac, Jajce, Jezero...

Osim brojnih sevdalinki sa lokalnim obilježjima, koje pjevaju o glasovitim pojedincima i ljubavnim zbivanjima u sredinama većih i manjih bosanskohercegovačkih gradova i kasaba, osnovom ove lirske vrste može se smatrati i manji broj ljubavnih pjesama koje odlikuje naglašena čulnost i posebno ljubavno osjećanje, obilježeno turcizmom *sevdah* (ljubav, ljubavna čežnja, ljubavni zanos), prema kojemu je ova pjesma zapravo i dobila svoje ime. Za razliku od sevdalinki sa lokalnim obilježjima, koje su spjevane u trećem licu, ove pjesme su lirski monolozi, momački ili djevojački, sa osjećanjem bezizlaza zbog neostvarene ili neuzvraćene ljubavi, nevjerstva, samoće i čekanja, ili su to usklici poletnog osjećanja ljubavne radosti pred ljepotom drage ili dragog, odnosno drhtaji slatkog iščekivanja susreta sa ljubljenim bićem. Ove sevdalinke upečatljivo su izrazile ponor beznađa i ljubavnog očajanja, ali i vilovito ljubavno ushićenje i razdraganost životnu do koje ostvarenje ljubavi dovodi, pa neke od njih izrastaju u veličanstvene pohvale ljubavi i ljepoti žene.

Sevdalinke koje su u svojoj osnovi lirski monolozi intimnije su prirode od sevdalinki sa lokalnim obilježjima. Momački lirski monolozi pjevani su pod pendžerom drage u noćnoj tišini i osami, ili na posebnim muškim skupovima uz čašicu, akšamlucima, koji su započinjali u sumrak na čardacima, u baščama, na obalama rijeka ili općenito na mjestima odakle se oku pružao ugodan vidik. U tom ugođaju nastajale su sevdalinke koju u zbog svog raspusnijeg tona nazivane *bekrijskim* ili *akšamlučkim* pjesmama.

Djevojački lirski monolozi pjevani su u samotnoj izdvojenosti, na djevojačkim sastancima uz đerđef, tkalački stan ili uz neki drugi oblik ručnog rada. Na većim, otvorenijim i življim porodičnim skupovima, kao što su svadbe ili slavlja povodom povratka sa hadžiluka ili sa vojne, sigurno su, uz općenito vedro intonirane sevdalinke, pjevane one sa lokalnim obilježjima, jer su svojom vedrom i zanimljivom tematikom i zazivanjem sasvim određenih pojedinaca bile mnogo privlačnije od lirskih isповjednih monologa.

U dugom višestoljetnom životu, u različitim slojevima gradskog stanovništva, stvarana je i pjevana sevdalinka na djevojačkim i momačkim sastancima, u kolu, na sijelima, na svadbama i drugim porodičnim skupovima; u avliji, na bašči, u kuli na čardaku, u kućnim odajama; na teferiču,

u putu, na akšamlucima, u hanu, idući kroz mahalalu, jašući na konju, u banji i hamamu, na meraji, u lovu, na gradskim tvrđavama, u zatočeništvu na vojnim pohodima, pod tuđim nebom. Bez pratnje ili uz pratnju raznih vrsta *tambure*, žičanog instrumenta istočnjačkog porijekla, od kojih sa melodijskom razuđenošću muzičkih karakteristika osobito odlikovao saz, vrsta poveće tambure kod koje je broj žica varirao, a penjao se nekad i do broja dvanaest. Vještina *kucanja* uz saz, koje je njegovano i neovisno od pratnje pjevanju, razvijala se kod darovitih pojedinaca dio stupnja umjetnosti. Saz je sa austrougarskom okupacijom postepeno potiskivan harmonikom, koja nije bila primjerena načinu pjevanja sevdalinke utječući snagom svoga tona na izmjenu načina pjevanja. Zamjena saza instrumentom kojeg je donijelo novo doba vodila je opadanju pjevačkog umijeća, jer je preglasna pratnja harmonike dovela pjevača ili pjevačicu u nezavidan položaj. Pratnja sevdalinke sazom, kojom se u izvođenju vrsnih *sazlija* postizavalo skladno preplitanje instrumentalnog tona sa pjevajućim glasom, harmonikom nikad nije bila dostignuta, iz čega je proisteklo postupno, ali neminovno sužavanje mogućnosti tanahnog melodijskog nijansiranja u pjevanju sevdalinke.

Sevdalinka – jedan od najreprezentativnijih ženrova naše usmene književnosti i naše narodne umjetnosti općenito – mogla je nastati kada su istočnjački oblici življenja bili potpunije prihvaćeni u onom dijelu stanovništva Bosne koje je primilo islam, kada su oblikovane specifične gradske sredine sa svim potrebnim institucijama, kada su se potpuno izgradile gradske četvrti, *mahale*, u kojima su kuće, prema mogućnostima domaćina, imale potrebne prostore: ograđenu avliju sa kapidžikom, bašču sa čardakom, ašik-pendžer i drugo – dakle, kada se život počeo odvijati u onom ambijentu koji čini dobro poznatu pozadinu zbivanja u sevdalinci.

To se moglo zbiti pedesetak godina nakon pada Bosne pod osmansku vlast, tj. Početkom XVI stoljeća, a kako se se u načinu života ništa nije mijenjalo sve do okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine, može se smatrati da zlatno doba života sevdalinke traje do ovog datuma. Sevdalinka se tada još uvijek ne gasi, ali se narušava cjelovitost životne podloge iz koje se ova pjesma rađala, jer prodorom zapadnjačke kulture življenja počinju iščezavati neki od oblika života iz kojih je ona nicala, pa se gube i okolnosti u kojima se mogla nesmetano dalje obnavljati. Slijedećim graničnim datumom može se smatrati godina završetka prvog svjetskog rata (1918), koja je označila nove odnose i korjenite društvene promjene, poslije čega je nepovratno nestalo oblika življenja u kojima se mogla stvarati sevdalinka. Ona je nakon toga prenošena bez mogućnosti da bude značajnije obnavljana.

Sevdalinka – koja je u međuvremenu snažno odjeknula u pisanoj književnosti ovog tla: i u stihu, i u prozi, i u dramskim oblicima – napravila je zatim, posredstvom djelovanja tek osnovanih radio-stanica, velik pohod po čitavoj Jugoslaviji, a tekstovi su joj bezobzirno mijenjani u kafanskim izvođenjima i gramofonskim snimcima, što traje do naših dana. Njena velika popularnost izazivala je pojavu komponovane pjesme po uzoru na sevdalinku, posve sumnjive vrijednosti, koje su u najnovije vrijeme zastrašujućom snagom širi, stihijnim djelovanjem diskografskih kuća i organiziranjem posebnih festivala, obilato prodrijevši i u radio i televizijske programe. Napor da se iz vjerodostojnih zapisa i snimaka sistematski i znalački oživi i zaštiti sevdalinka zavrijedio bi punu pažnju jer se radi o pjesmi koja, i kao muzička tvorevina i kao jezična umjetnina, predstavlja vrhunsku tekovinu naše kulturne baštine.